

XVII Conferència Anual de la SCC 2007

Informe sobre l'estat de la comunicació 2007

per Josep Carles Rius

Degà del Col·legi de Periodistes de Catalunya

Resum

L'article fa referència als temes següents: 1) Dilemes de la comunicació a Catalunya: el periodisme té l'obligació de mirar la realitat, explicar-la i interpretar-la amb veracitat, independència, rigor, responsabilitat i compromís ètic amb la ciutadania. Una mirada, inevitablement, crítica i incòmoda amb els poders. 2) Desconcert davant la complexitat: el descrèdit i el desprestigi de la política és, a la vegada, el del periodisme perquè s'han esborrat fronteres que són imprescindibles en una democràcia. 3) Competència sense precedents: els mitjans de comunicació han d'atendre la complexitat de la societat enmig d'una competència sense precedents. 4) Un valor en crisi: la competència s'estableix entre uns actors de la comunicació molt poderosos, grups multimèdia amb interessos propis més enllà de les necessitats informatives dels seus lectors, oïdors o tele-espectadors. 5) Passions sobre racionalitat: sota la pretesa intenció de "fer interessant" la política, s'apliquen criteris que també poden afectar la qualitat de la informació. 6) El perill de l'espectacle: passions i espectacle, i, a més, a tota velocitat. 7) L'amenaça de la precarietat: la precarietat, que no només afecta la dignitat laboral de qui la pateix, sinó que col·loca els periodistes en una situació de fragilitat que els impedeix exercir la seva professió tal com l'entendem. 8) Què podem fer els periodistes?: reconèixer el que passa i fer autocrítica. Cal que recordem el mandat democràtic d'estar al servei dels ciutadans.

A Report on the state of communication 2007

Abstract

This paper deals with eight issues of particular relevance to the current state of communication. 1) Dilemmas confronting communication in Catalonia: journalists have the obligation of observing reality, and describing and interpreting it for the public truthfully, independently, accurately, responsibly, and ethically. Such observation is inevitably critical of and uncomfortable for the de facto powers. 2) Bewildering complexity: the discredit of politics is also a discredit to journalism since the former borderlines essential to democracy have become blurred. 3) Unprecedented competition: not only must the media deal with a socially complex environment but also with unprecedented competition. 4) A crisis of values: competition is played out among powerful multimedia conglomerates that give higher priority to their own interests than to the information needs of their readership and audiences. 5) Passion above rationality: under the pretext of "making politics interesting," criteria are applied that can also affect the quality of the information. 6) The danger of the spectacular: by their very nature, the characteristics of spectacular events are passion, glitz, and —what is more— speed. 7) The threat of job insecurity: lack of job security not only erodes professional dignity, it also places journalists in a precarious position that hampers responsible and ethical fulfilment of professional duties. 8) What can journalists do?: we can recognize what is going on and be self-critical. We must keep in mind the democratic mandate to be of service to the public at large.

Dilemes de la comunicació a Catalunya

El periodisme és, en el fons, una manera de mirar la realitat i, després, d'explicar-la, d'interpretar-la. Tothom ho fa constantment, però el periodista té el deure de fer-ho d'una manera especial. Representa una mirada amb vocació de veracitat, independència, rigor, responsabilitat i compromís ètic amb la ciutadania. Una mirada, inevitablement, crítica i incòmoda amb els poders. En Josep Maria Huertas, el degà del Col·legi de Periodistes de Catalunya, mort el passat 4 de març, encarna aquesta concepció del periodisme, però no ho va tenir fàcil. Mai ha estat fàcil defensar aquests valors. Fa trenta anys que tenim democràcia i potser és el moment de plantejar-nos si ara és més difícil que en els primers temps de la llibertat.

La resposta és complicada. Aquí, com sempre, no hi ha blancs ni negres i sí molts grisos, molts matisos. Tants, que és necessari passar del tot a la part i centrar la mirada en l'univers comunicatiu que, evidentment, té un àmbit estatal, perquè Catalunya rep molts dels missatges que neixen fora, tot i que, malauradament, no aconsegueix portar els seus a la resta d'Espanya. Potser el més encertat no és parlar de dificultats i sí de nous dilemes, de nous dubtes, de nous debats en l'«estat de la comunicació a Catalunya».

Desconcert davant la complexitat

A mesura que passen els mesos i les últimes eleccions es difuminen en el temps, s'esvaeixen les alarmes que es van disparar amb l'alta abstenció registrada a Catalunya. Ja no en parlem, però la desafecció entre la ciutadania i la política segueix aquí, com una amenaça permanent. I aquelles preguntes plantejades davant les urnes encara no tenen respostes convincents. Potser perquè és una mostra més del desconcert dels partits polítics davant una societat cada vegada més diversa, plural, crítica, exigent i, sobretot, complexa.

És el desconcert davant la complexitat. Dels partits polítics i, també, dels mitjans de comunicació i dels periodistes. En això, per dissort, compartim responsabilitats, perquè els ciutadans tenen la percepció que polítics i periodistes formem part del mateix cercle, el cercle del poder. El descrèdit i el desprestigi de la política és, a la vegada, el del periodisme, perquè s'han esborrat fronteres que són imprescindibles en una democràcia. Tant és així que alguns polítics han arribat a culpar la premsa d'haver contribuït a l'abstenció. I aquí hem de recordar que la premsa té moltes responsabilitats, però que aquesta, la d'implicar la ciutadania en els afers públics, és la primera obligació de la política. Mentre que a la premsa li correspon vetllar perquè els polítics compleixin amb aquest deure.

Competència sense precedents

Els mitjans de comunicació han d'atendre la complexitat de la societat enmig d'una competència sense precedents. La premsa de pagament s'enfronta al repte dels diaris gratuïts. Les cadenes de televisió i les de ràdio veuen com neixen nous operadors i pateixen la fragmentació de l'audiència. Aquest fet és especialment significatiu en els mitjans públics, que han de lluitar per l'audiència des del seu paper de servei públic i sense les armes dels seus competidors privats. I tots tenen davant el gran repte d'Internet, que sota la consigna «d'adaptar-se o morir» està revolucionant tots els mitjans tradicionals, a la vegada que s'ha convertit en el gran viver de la comunicació.

La revolució d'Internet és equiparable a la que van representar al seu moment la ràdio i la televisió, però té uns efectes molt més profunds sobre la manera d'entendre el periodisme. Ofereix la possibilitat de la comunicació directa entre la font, l'emissor del missatge i el receptor, el ciutadà. Amb l'argument que aquesta possibilitat és un avenç de la democràcia directa, molts defensen la figura del ciutadà-periodista. És a dir, passem del vell «matar el missatger» al «matar l'intermediari», a qüestionar el periodista com a professional que es responsabilitza de la veracitat dels fets i exerceix la necessària crítica als poders; que fa de pont entre la realitat i la informació.

Un valor en crisi

Desconcert en un context d'extrema competència. Per si no n'hi hagués prou, amb un rerefons de crisi de valors. O millor dit, de crisi d'un dels valors bàsics de la democràcia: el que considera imprescindible una informació veraç, neutral, equitativa, independent i responsable. És com si l'opinió pública no intuís com a fonamental la responsabilitat ètica dels mitjans de comunicació i del periodisme en la qualitat de la democràcia.

La competència s'estableix entre uns actors de la comunicació molt poderosos, grups multimèdia amb interessos propis més enllà de les necessitats informatives dels seus lectors, oïdors o teleespectadors. Això fa que sigui més necessari que mai un consum informat i crític dels mitjans per conèixer els condicionants de tot tipus que poden tenir els seus propietaris.

Totes aquestes circumstàncies posen en perill la funció històrica dels mitjans de comunicació (informar – opinar – criticar) en favor de l'espectacle, l'entreteniment, que es considera molt més efectiu a l'hora d'aconseguir audiències. L'altra gran temptació de la premsa és la d'exercir directament el poder polític i econòmic. En nom del periodisme,

es fa teleescombraria (la fórmula màgica d'alta audiència a baix cost); es construeixen «teories de la conspiració», o s'intenta marcar l'agenda dels partits polítics. A Madrid alguna premsa ho ha aconseguit, mentre que a Catalunya es fomenta la idea de manca de lideratge en la política i s'intenta ocupar aquest suposat buit des dels mitjans de comunicació. I, en aquest sentit, cal recordar que són els polítics els qui tenen el mandat democràtic, el de les urnes, per tal de liderar la societat, mentre que a la premsa, li correspon la funció d'informar i exercir la crítica.

Passions sobre racionalitat

Els mitjans fent d'actors polítics representen un risc, però no l'únic. Sota la pretesa intenció de «fer interessant» la política, s'apliquen criteris que també poden afectar la qualitat de la informació. És el que podríem anomenar «síndrome de la informació esportiva». És aplicar la subjectivitat de les passions per damunt de la racionalitat. No s'analitzen ni l'obra de govern ni les alternatives, sinó qui guanya o qui perd en cada moment (en les enquestes o en les intuïcions del periodista), com si fos una competició constant. Es prioritzen els cops d'efecte i les anècdotes sobre els programes o els models de societat. És a dir, es dóna prevalença, aquí també, a l'espectacle. Així la política potser és més interessant, però també més banal, i el que és més preocupant, se situa en el terreny de les passions. El que importa és si van guanyant els meus, no a quin preu. Si cal sacrificar la veracitat o el rigor de la informació, es fa i ja està.

Aquestes opcions han guanyat molt terreny en els anomenats mitjans de comunicació estatals, amb seu a Madrid. És un model, però, que podria arribar un dia a Catalunya, perquè alguns mitjans poden pensar que això és rendible. Seria un greu error. La societat catalana comparteix molts valors «transversals», que van molt més enllà del blanc o negre de dues opcions ideològiques (dreta-esquerra o nacionalistes-no nacionalistes). Aquí, per sort, tot és més complex. Molts valors (catalanitat, tolerància, solidaritat, pluralitat...) són compartits majoritàriament, per damunt d'opcions polítiques concretes.

Els ciutadans, dèiem, acaben tenint la percepció que política i periodisme estan en «el mateix sac». Un exemple que no és ficció: un mitjà públic organitza un debat entre periodistes i vol que hi estiguin representades totes les tendències. Convida cinc professionals, que discuteixen animadament. L'espectador veu que sí, que tot el ventall polític està present a l'estudi. Però hi ha un detall: els cinc periodistes són responsables de la secció política dels seus respectius mitjans: periodisme objectiu, neutral, independent? No, periodisme de passions, com en els esports.

El perill de l'espectacle

Passions i espectacle i, a més, a tota velocitat. Un altre exemple. El cas dels vídeos sobre presumptes maltractaments comesos per mossos d'esquadra contra detinguts en les seves comissaries. Aquí tenim el dilema entre el *tempo* policial, judicial i polític, el procés obert per esbrinar què ha passat realment, i el ritme que viuen uns mitjans sotmesos a una competència sense treva. Polícies i jutges compten el temps en setmanes o mesos. La premsa, necessàriament, compta en segons i, com a màxim, en dies. Sense saber si el fet és la part que explica la totalitat, o simplement n'és la part, és a dir, l'anècdota. Si és així, el fet aïllat distorsiona la realitat. Però no hi ha temps per esbrinar-ho. És més efectiu l'espectacle, el territori de les emocions. I el vídeo dels mossos era, és, un magnífic espectacle. Es va forçar la realitat? Doncs possiblement, encara no ho sabem. O només ho sabrem quan s'acabi l'altre *tempo*, el dels procediments judicials.

El periodisme, per la seva essència, sempre ha estat sotmès a aquestes exigències del temps. Però potser mai com ara, en què els diaris, per exemple, ja no pensen en períodes de vint-i-quatre hores, sinó en l'immediat de la seva web, on hi ha canals de TV i de ràdio d'informació permanent. On el focus d'informació es concentra en cada moment sobre un fet concret, sotmès a la informació contínua, «*non stop*».

Seguint amb l'exemple dels mossos, des de Catalunya hi ha una segona reflexió a fer. Quan s'anomena l'oasi català es fa referència a la política, però també a la comunicació. És a dir, la premsa ha exercit una responsabilitat sovint criticada des dels mitjans de Madrid. Ha participat dels grans consensos de la societat catalana. Primer en favor de la recuperació de la democràcia, després en el suport d'un fràgil autogovern o en el projecte col·lectiu dels Jocs Olímpics del 1992. Aquesta cadena de complicitats es trenca amb l'Estatut i amb el primer tripartit. Sense entrar en valoracions, sí que cal constatar-ho.

Davant dels vídeos dels mossos, els mitjans tenien un dilema: prioritzar la responsabilitat i evitar que un fet suposadament aïllat s'estengués com una ombra sobre tot el cos de policia o aprofundir a fons fins a saber si realment era un cas únic o la punta de l'iceberg. Però hi havia una tercera opció, fer espectacle, per audiència o per intencionalitat política. Amb la perspectiva del temps, podem dir que aquesta va ser l'opció majoritària.

L'amença de la precarietat

La confusió de papers entre política i periodisme, i la creixent tendència cap a l'espectacle afecten la qualitat de la informació. Però hi ha un

tercer factor. És la precarietat, que no només afecta la dignitat laboral de qui la pateix, sinó que col·loca els periodistes en una situació de fragilitat que els impedeix exercir la seva professió tal com l'entendem. Els periodistes en situacions contractuals irregulars o que col·laboren per uns preus que serien impensables en qualsevol altre ofici difícilment poden tenir l'autonomia necessària, independència i llibertat de crítica. Tot el contrari, es poden veure abocats a la docilitat per tal de mantenir els seus vincles laborals. I aquí sorgeix un altre dilema. Mai hi havia hagut tants llocs de treball per a periodistes, però mai, tampoc, hi havia tants llocs a precari. Molts projectes comunicatius serien insostenibles si els que hi treballen tinguessin unes condicions salarials raonables.

Aquestes situacions de precarietat ja no són temporals, com en altres èpoques. Són permanents. Molts periodistes suporten aquestes situacions amb l'esperança que siguin un pas previ i imprescindible per arribar a llocs de treball estables, però es veuen obligats a abandonar la professió si volen fer realitat els seus projectes vitals. Aleshores són substituïts per nous llicenciats i el cercle segueix. Projectes que serien inviables des del punt de vista econòmic es mantenen, però el preu que s'ha de pagar en precarietat és molt alt. Un dia la professió haurà de resoldre aquest dilema.

Què podem fer els periodistes?

De «l'estat de la comunicació» que hem definit s'interpel·la directament els periodistes. Què podem fer els periodistes? Doncs reconèixer el que passa i fer autocrítica. En els darrers anys, els periodistes hem perdut autonomia i poder de decisió: hem interioritzat que estem únicament al servei dels mitjans en els quals treballem i sovint oblidem el mandat democràtic d'estar al servei dels ciutadans. Sovint renunciem al deure d'exercir la llibertat d'expressió en nom dels ciutadans. Així, a l'Estat espanyol, potser la veracitat de la informació està més garantida per la confrontació d'interessos entre propietaris de mitjans de comunicació que per l'exercici lliure dels periodistes. És a dir, de les versions contradictòries dels fets que es presenten en mitjans oposats, en surt una aproximació a la realitat. Quan, recordem, la veracitat hauria de ser la primera obligació de tot periodista, independentment del mitjà on treballi.

El periodisme incòmode, profundament lliure, veraç, independent, crític i a la vegada respectuós, cívic, compromès amb els ciutadans, radicalment ètic que encarnava en Josep Maria Huertas és avui més necessari que mai. Si renunciem a fer de periodistes en tot el sentit de la paraula i fem de tècnics per fer llegir, sentir o veure els missatges d'altres, perdrem el sentit de la professió. Estarem en el cercle del poder, però en pagarem un preu molt alt, en credibilitat, confiança i prestigi, que són els

nostre únic patrimoni. I els ciutadans hauran de buscar alternatives al nostre marge. Al final, les solucions estan no en nous experiments, sinó a tornar a les arrels del periodisme. Aquest és el gran contracte amb la ciutadania que els periodistes hem de renovar constantment.